

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Краснова Ю.А.,

*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

Бузунко О.А.,

*аспірантка
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

УДК 349.6 (477)

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.1.5>

ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ

Для успішного втілення закріплених у Конституції України прав і свобод людини та громадянина потрібні сприятливі обставини, які складаються з багатьох суб'єктивних і об'єктивних факторів, покликаних забезпечити сприятливі умови для реалізації прав і свобод. Слід зазначити, що гарантії прав і свобод людини і громадянина взаємопов'язані й взаємозумовлені, утворюють загальну систему та у своїй сукупності забезпечують їх надійну реалізацію, всебічну охорону і захист [1, с. 182].

Питання конституційних прав громадян на судовий захист екологічних у різний час були предметом дослідження таких науковців, як В. Андрейцев, Г. Балюк, М. Бринчук, А. Гетьман, В. Костицький, М. Краснова, Ю. Краснова, Н. Малишева, В. Носік, Ю. Шемшученко та ін. Проте залишається потреба в дослідженні особливостей гарантій реалізації права громадян на судовий захист, що і є метою цієї статті.

Забезпечення екологічних гарантій покладає на державу та вповноважені нею органи реалізацію функцій держави, де процесуально-правові гарантії захисту екологічних прав спрямовані на реалізацію окремих прав громадян у сфері екологічних правовідносин, закріплених у Конституції України, вітчизняних та міжнародних нормативно-правових актах, що гарантують реалізацію суб'єктивного права громадян на судовий захист їх прав і законних інтересів.

Екологічні права громадян розглядають як забезпечені системою права юридичні можливості особи реалізовувати у передбачених законодавством формах надані повноваження

в галузі екології. Такі можливості впливають із мети та завдань екологічного законодавства. Екологічні інтереси – це природні і соціально зумовлені потреби осіб у відповідній галузі, які впливають зі змісту норм екологічного законодавства [2, с. 39]. Із такого погляду зазначений процес описує В. Андрейцев, який зазначає, що екологічні інтереси задовольняються в процесі реалізації сукупності екологічних заходів (організаційних, технічних, економічних, превентивних) та в процесі забезпечення екологічного порядку [3, с. 33].

Варто зазначити, що термін «забезпечення» дуже часто використовується науковцями з різних галузей права. Слід погодитися з обґрунтованою позицією Є. Харитоновна, який виходить із того, що «забезпечення» в його повсякденному значенні – це створення надійних умов для здійснення чого-небудь. Відповідно, правове забезпечення – це створення правовими (юридичними) засобами надійних умов для здійснення чого-небудь, вирішення якихось завдань, що становлять інтерес для суспільства (держави) [4, с. 37].

В умовах сьогодення людина не завжди може безперешкодно реалізовувати свої права та свободи. Так, на шляху реалізації екологічних прав і свобод, зважаючи на відсутність реального впливу громадянського суспільства на прийняття екологічно значущих рішень, людині досить часто доводиться стикатись із таким негативним явищем, як еколого-правовий нігілізм, незважаючи на те, що у ч. 2 ст. 3 Конституції України зазначено, що «права і свободи людини

та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Отже, лише ефективна система гарантій реалізації екологічних прав громадян здатна подолати зазначені перешкоди [5, с. 55].

Наведене свідчить про те, що забезпечення прав та інтересів громадян та суспільства, зокрема і в галузі екологічних правовідносин, гарантовані державою. У структурі механізму забезпечення реалізації права громадян на захист екологічних прав важливу роль відіграють органи державної влади та місцевого самоврядування. Місцеві органи влади видають нормативно-правові акти, які ухвалені в межах визначеної законодавством компетенції та які є обов'язковими для виконання в межах адміністративно-територіальних одиниць.

Незважаючи на те, що сьогодні в нашій державі існує певна законодавча база практичної реалізації громадянами наданого їм Конституцією України права на звернення до органів публічної влади та їх посадових осіб, зокрема й права оскаржувати рішення, дії чи їх бездіяльність, держава не спроможна всебічно забезпечити демократичну спрямованість публічної влади – служити інтересам людини. Адже сучасний стан органів державного та самоврядного управління, діяльність їх посадових осіб не відповідає потребам суспільства у забезпеченні дотримання екологічних прав та обов'язків громадянами [6, с. 57].

Закріплення екологічних прав у законодавстві вимагає істотних зусиль із боку і держави, і суспільства щодо забезпечення їх неухильної реалізації, впровадження певної системи захисту екологічних прав людини, яка включає юридичну відповідальність за порушення екологічних прав людини, заходи відновлення порушеного екологічного права, процесуальні гарантії захисту екологічних прав. Останні розуміються як система юридичних засобів забезпечення здійснення екологічних прав фізичними особами в галузі екологічної безпеки, раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища [7, с. 12].

Реалізуючи надані вітчизняним і міжнародним законодавством гарантії звернення до суду, слід урахувати рішення Конституційного Суду України від 25.12.1997 р. № 9-зп, який вирішив, що частину першу статті 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному

гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Відмова суду в прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке (згідно зі статтею 64 Конституції України) не може бути обмежене. Частину другу статті 124 Конституції України необхідно розуміти так, що юрисдикція судів, тобто їх повноваження вирішувати спори про право та інші правові питання, поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі [8].

Отже, системоутворювальним актом судового захисту прав і свобод людини і громадянина є Конституція України, відповідно до якої кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Спеціальні юридичні гарантії права громадян на судовий захист екологічних прав закріплені в ст. 16 Конституції України [9] та інших законодавчих актах.

Наведені в Конституції, Законі України «Про судоустрій і статус судів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII та інших законодавчих актах юридичні гарантії особи на судовий захист передбачають, що кожному гарантується захист його прав, свобод та законних інтересів незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до закону (незалежно від предмета спору). Ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до юрисдикції якого вона віднесена процесуальним законом. Для реалізації права громадян на судовий захист екологічних прав в Україні діють місцеві й апеляційні суди та Верховний Суд. Судовий захист може здійснюватися в порядку цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення [10]. Правові гарантії, процедуру реалізації прав, процесуальні права та обов'язки визначають національне і міжнародне законодавство.

Виконуючи обов'язки щодо забезпечення реалізації прав, свобод та обов'язків, суди здійснюють їх захист шляхом об'єктивного розгляду звернень громадян у разі їх порушення. Нормативне регулювання звернень грома-

дзян щодо судового захисту своїх прав, свобод та обов'язків базується на закріпленні в законодавстві України норм, що безпосередньо надають можливість людині звертатися за захистом до суду. Законодавством установлюється порядок подання звернень до суду, порядок розгляду його та винесення і виконання рішень за зверненням [11, с. 115].

Варто зазначити, що в юридичній літературі існують різні погляди на сутність судового захисту, а саме: право на судовий захист полягає в тому, що за певних умов особа, яка має це право, може вимагати від конкретного суду винесення рішення про застосування одного зі способів захисту права, а суд зобов'язаний винести рішення відповідного змісту [12, с. 54].

Закріплені в Конституції України юридичні гарантії реалізації права громадян на судовий захист екологічних прав знайшли своє закріплення у спеціальних галузевих законодавчих актах. Так, нормативно-правовим актом, який гарантує реалізацію права громадян на судовий захист екологічних прав, є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ, згідно зі ст. 9 якого кожен громадянин України має право на подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їм здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище та оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян у порядку, передбаченому законом [13].

Незважаючи на те, що майже за тридцятирічне існування Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» багато положень цього Закону втратили свою актуальність, деякі з них є декларативними і не відповідають вимогам сьогодення, проте і досі науковці звертають свої погляди на цей законодавчий акт, а також сьогодні норми ст. 11 Закону визначають гарантії реалізації права громадян на судовий захист екологічних прав. Україна гарантує своїм громадянам реалізацію екологічних прав, наданих їм законодавством. Порушені права громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища мають бути поновлені, а їх захист здійснюється в судовому порядку відповідно до законодавства України [13].

Крім Конституції України як основного джерела права України, джерелом реалізації права

громадян на судовий захист екологічних прав є інші законодавчі акти. Залежно від специфіки призначення конкретних питань охорони навколишнього природного середовища норми таких законодавчих актів гарантують право громадян та юридичних осіб на звернення до суду.

Конституційні положення та законодавчі акти гарантують громадянам право на судовий захист екологічних прав і є специфічним правовим засобом практичного забезпечення реалізації суб'єктивних прав громадян.

Із метою захисту та відновлення порушених прав громадяни мають право звернутися до Конституційного Суду України, який розглядає питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) акта (його окремих положень), який утратив чинність, але продовжує застосовуватись до правовідносин, що виникли під час його чинності, вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України [14].

Однією з таких гарантій є звернення громадян до Європейського суду з прав людини. Із метою захисту порушених екологічних прав громадяни мають право звертатись до міжнародних судів. На це вказують нормативно-правові акти. Так, частиною третьою ст. 9 Орхуської конвенції передбачено право громадян звертатися до судових процедур для оскарження дій або бездіяльності приватних осіб і громадських органів, які порушують положення національного законодавства, що стосується навколишнього середовища [15].

Сьогодні ЄСПЛ розглянув уже декілька справ проти України, які стосуються охорони довкілля, як-от у рішенні в справі «Дубецька та інші проти України». Заявниця та її односельці подали скаргу щодо забруднення води, просідання ґрунтів та частого затоплення території села, в якому вони проживають, унаслідок промислової діяльності фабрики та вугільнодобувної шахти. Основне питання, що досліджувалося судом, полягало у співвідношенні приватних та публічних інтересів. На думку суду, органи державної влади, здійснюючи політику, промислову діяльність, повинні встановити справедливий баланс між конкурентними інтересами осіб (тут – мешканців села), права яких було істотно порушено, та суспільства в цілому (у цій справі йдеться про економічне благопо-

луччя всього населення). Безсумнівно, промислове забруднення може негативно вплинути на здоров'я суспільства в цілому і погіршити якість життя особи [16].

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можемо зробити такі висновки.

По-перше, забезпечення конституційних гарантій судового захисту екологічних прав громадян гарантовано вітчизняними та міжнародними нормативно-правовими актами.

По-друге, суб'єктивні права учасників екологічних правовідносин мають нормативне закріплення у процесуальному законодавстві, в якому визначаються права й обов'язки, деталізуються засоби їх реалізації та охорони.

По-третє, юридичною гарантією реалізації права на судовий захист екологічних прав є наявність системи судоустрою та законодавчо закріплених процесуальних механізмів, покликаних забезпечити реалізацію закріплених правовими нормами суб'єктивних прав особи.

По-четверте, реалізація та забезпечення права громадян на судовий захист екологічних прав належить до принципів правової держави, одним із яких є принцип верховенства права, який передбачає можливість звернення до суду за захистом екологічних прав, свобод та законних інтересів безпосередньо на підставі Конституції України, навіть за відсутності спеціального законодавства, яке регулює спірні правовідносини, або за його неповноти, неясності чи суперечливості [17, с. 267].

Інтерпретуючи наукові думки щодо певної сфери суспільних відносин та взявши за основу передумови виникнення та гарантії реалізації права громадян на судовий захист екологічних прав, під юридичними (правовими) гарантіями реалізації суб'єктивних прав громадян на судовий захист екологічних прав необхідно розуміти регламентоване вітчизняним і міжнародним законодавством право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Тодыка Ю.Н., Тодыка О.Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. Киев : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 368 с.
2. Екологічне право України. Академічний курс : Підручник. Друге видання / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : «Юридична думка», 2008. 720 с.
3. Андрейцев В.І. Екологічне право: Курс лекцій : навч. посібник для юрид. фак. вузів. Київ : Вентури, 1996. 2008 с.

4. Харитонов Є.О. Концепт «правове забезпечення» в контексті правової адаптації до умов внутрішнього ринку Європейського Союзу. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. 16. С. 35–43.

5. Краснова Ю. Проблеми забезпечення права на екологічну безпеку в національних судах України та шляхи їх вирішення. Міжнародний судовий форум: «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав» (м. Київ, 7 листопада 2019 року) : Збірник матеріалів. Київ, 2019. С. 55–60.

6. Бузунко О.А. Судовий захист екологічних прав людини. П'ятдесят другі економіко-правові дискусії (юридичне спрямування): матер. міжнарод. науково-практ. інтернет-конф. Громадська організація «Наукова спільнота». Львів, 2020. С. 56–59.

7. Стороженко С.В. Адміністративно-правове забезпечення екологічних прав громадян : автор. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 21 с.

8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від 25.12.1997 р. № 9-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#n54> (дата звернення 12.12.2020).

9. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

10. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

11. Стахура Б.І. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016. 180 с.

12. Полянский Н.Н., Строгович М.С., Савицкий В.М., Мельников А.А. Проблемы судебного права. Под ред. В.М. Савицкого. Москва : Наука. 1983. 223 с.

13. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

14. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.

15. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля. Орхус, 25.08.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_k78#Text (дата звернення 22.11.2020).

16. Дубецька та інші проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 10.02.2011 р. Заява № 30499/03. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_689 (дата звернення 22.11.2020).

17. Пліш М.А. Верховенство права як конституційна гарантія захисту екологічних прав Адміністративними судами України. *Екологічне право в системі міждисциплінарних зв'язків: методологічні засади: матеріали «круглого столу»* (Харків, 4.12.2015 р.) / За ред. А.П. Гетьмана. Харків : Право, 2015. С. 265–267.

Краснова Ю.А., Бузунко О.А. ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ

У статті досліджується питання гарантій реалізації права громадян України на судовий захист екологічних прав. Закріплений у ст. 16 Конституції України імператив щодо забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави. Це свідчить про те, що питання захисту екологічних прав громадян завжди перебуває в центрі уваги суспільства і держави. Положення Конституції України про охорону прав і свобод людини та гарантії екологічної безпеки розвивувалися в багатьох законодавчих актах, що є необхідним атрибутом сучасної цивілізованої держави, важливою гарантією реалізації права громадян на судовий захист, а також вони свідчать про верховенство права як одного з основоположних принципів держави, що закріплюються у вітчизняних та міжнародних законодавчих актах.

Проаналізувавши норми Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ, звертаємо увагу, що правові гарантії реалізації екологічних прав громадян забезпечуються: проведенням широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища; обов'язком центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги під час планування, розміщення продуктивних сил, будівництва та експлуатації об'єктів економіки; участю громадських організацій та громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища; здійсненням державного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища; компенсацією в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян унаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; невідворотністю відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; створенням та функціонуванням мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації.

Ключові слова: гарантії, екологічні права громадян, держава, судовий захист.

Krasnova Yu.A., Buzunko O.A. GUARANTEES OF REALIZATION OF THE RIGHT OF CITIZENS OF UKRAINE TO JUDICIAL PROTECTION OF ENVIRONMENTAL RIGHTS

The article examines the issue of guarantees for the realization of the right of citizens of Ukraine to judicial protection of environmental rights. Enshrined in Art. 16 of the Constitution of Ukraine imperative to ensure environmental security and maintain ecological balance in Ukraine, overcoming the consequences of the Chernobyl disaster – a catastrophe on a global scale, preserving the gene pool of the Ukrainian people is the duty of the state, show that states. Provisions of the Constitution of Ukraine on protection of human rights and freedoms and guarantees of ecological safety have been developed in many legislative acts, which is a necessary attribute of a modern civilized state, an important guarantee of citizens' right to judicial protection, and testify to the rule of law. which are enshrined in domestic and international legislation. Based on the analysis of the Law of Ukraine "On Environmental Protection" of 25.06.1991 № 1264-XII, attention is drawn to the fact that legal guarantees for the implementation of environmental rights of citizens are provided by: large-scale state measures to maintain, restore and improve the environment. environment; the duty of central executive bodies, enterprises, institutions, organizations to take technical and other measures to prevent the harmful effects of economic and other activities on the environment, to comply with environmental requirements in the planning, location of productive forces, construction and operation of economic facilities; participation of public organizations and citizens in activities related to environmental protection; implementation of state and public control over compliance with legislation on environmental protection; compensation in accordance with the established procedure for damage caused to the health and property of citizens as a result of violation of the legislation on environmental protection; the inevitability of liability for violation of environmental legislation; creation and functioning of the network of the national ecological automated information-analytical system of providing access to ecological information. It is emphasized that constitutional provisions and legislative acts, including international ones, guarantee citizens the right to judicial protection of environmental rights, which is a specific legal means of practical provision of citizens' realization of their subjective rights. On the basis of the generalized results of the conducted research the author's definition of legal guarantees of realization of subjective rights of citizens to judicial protection of ecological rights is given.

Key words: guarantees, ecological rights of citizens, state, judicial protection.